

ВИЗНАЧАЛЬНІ ЧИННИКИ КОНФЛІКТОГЕННОЇ МОДЕЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РФ

Марков П. П.,

аспірант відділу проблем світового політичного розвитку

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса

Національної академії наук України

ORCID ID: 0009-0009-3391-630X

markov.peter99@gmail.com

У статті здійснено комплексний аналіз конфліктогенної моделі зовнішньої політики Російської Федерації, що сформувалась під впливом історичного досвіду, політичної культури та стратегічного мислення. Основною метою зовнішньополітичного курсу РФ виступає відновлення статусу великої держави, що розглядається як ключовий елемент національної ідентичності. Росія прагне утвердити себе як один із полюсів багатополярного світу, нарівні зі Сполученими Штатами та Китаєм.

Крім того, в статті досліджується російська стратегічна культура, яка має глибокий зв'язок з історичною пам'яттю. Росія традиційно вважає, що безпека може бути досягнута тільки через експансію та створення «стратегічної глибини» – концепції, що передбачає контроль над найближчими сусідами для запобігання зовнішнім загрозам.

У статті проаналізовано вплив авторитарної моделі правління в Росії, яка історично сприяла концентрації влади в руках однієї особи або вузького кола еліти. Така централізація посилює ризики суб'єктивізму та непрогнозованості у прийнятті зовнішньополітичних рішень. Водночас зовнішня політика в цій системі нерідко використовується як інструмент легітимації внутрішнього порядку та консолідації авторитарного режиму.

Стаття також аналізує, як російська еліта використовує історичні міфи та травми для формування національної ідентичності, що виправдовує експансіоністську політику. Відчуття власної винятковості та місії на міжнародній арені, підтримуване релігійними, культурними та політичними наративами, стимулює Росію до активних дій у сфері міжнародних відносин, навіть якщо це веде до конфліктів з іншими державами.

Ключові слова: конфліктогенна модель, зовнішня політика Росії, автократія, стратегічна культура, експансія, пострадянський простір, національна безпека, багатополярний світ, буферні зони, Україна, ідентичність, велика держава, НАТО, геополітика, імперіалізм.

Постановка проблеми. Зовнішня політика Російської Федерації дедалі більше демонструє конфліктогенний характер, що має як історичне підґрунтя, так і сучасну політичну логіку. У постбіполярному світі, де міжнародна система все більше втрачає чітку структуру, Росія прагне не лише зберегти залишки геополітичного впливу, а й активно відновити статус великої держави. Вона вдається до ревізійністських дій, спрямованих на перегляд усталеного світового порядку, зокрема через мілітаризацію, втручання у внутрішні справи сусідніх країн і створення буферних зон.

Особливу гостроту проблема набула після 2014 року та повномасштабного вторгнення в Україну у 2022-му, що стало переломним моментом для міжнародного безпекового середовища. Конфліктогенна модель зовнішньої політики РФ базується на поєднанні стратегічної культури, історичного імперіалізму, автократії та національного ревізійнізму. Вона не лише провокує загострення регіональних конфліктів, а й підриває засади міжнародного права, стимулює глобальну мілітаризацію та формування нових ліній геополітичного протистояння. Саме тому виникає потреба у всебічному аналізі чинників, що формують цю політику, з метою глибшого розуміння викликів, які вона становить для глобальної стабільності та безпеки.

Аналіз останніх досліджень. Після 2014 року значно активізувалося вивчення зовнішньої політики Російської Федерації як дестабілізаційного чинника у міжнародній системі. Серед українських дослідників вагомий внесок у цю тему зробив О. Палій у своїх роботах звертає увагу на

історичні витоки російського експансіонізму та наратив про «єдину державу», який Москва намагається застосувати до України. М. Капітоненко, який аналізує поведінку Росії в контексті конфліктної взаємодії, балансування та системної нестабільності. О. Кондратенко у своїй монографії «*Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації*» досліджує багатовимірність російської зовнішньополітичної стратегії, підкреслюючи, що вона ґрунтується не лише на прагматичних інтересах, а й на глибоко вкорінених імперських амбіціях, ідеологічних конструктах та уявленнях про «історичну місію» Росії у світовій політиці. Автор аргументовано доводить, що геостратегічне мислення Кремля визначає потребу у контролі над пострадянським простором як передумову національної безпеки та збереження статусу великої держави, що цілком узгоджується з конфліктогенною логікою сучасної зовнішньої політики РФ. У своїй праці «Росія проти України (1990–2016 рр.) П. Гай-Нижник розкриває еволюцію російської зовнішньої політики щодо України, підкреслюючи її конфліктогенний характер, зумовлений імперським мисленням, стратегічною культурою агресії та прагненням до ревізії міжнародного порядку.

У західному академічному середовищі ця тематика також є предметом глибокого аналізу. Т. Снайдер розкриває історичні міфи, на яких базується ідеологія сучасної Росії, особливо міфологізацію Києва як «колиски російської державності». М. Ларюель досліджує концепт «руського міра», імперську ідентичність і роль націоналізму у зовнішній політиці РФ. Ф. Гілл аналізує внутрішні джерела агресії Кремля, психологію російської політичної еліти та логіку її дій на міжнародній арені. А. Циганков, у своїх дослідженнях зосереджується на еволюції зовнішньої політики Росії, впливі ідентичності на її міжнародну поведінку, а також на взаємодії між російським державним дискурсом і західним сприйняттям. М. Галеотті спеціалізується на вивченні силових структур, гібридних інструментів впливу та «глибинної держави» в Росії. С. Бланк аналізує військово-політичні загрози, що походять від Росії, а також ширший контекст її геостратегії у Східній Європі.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є комплексний аналіз конфліктогенної моделі зовнішньої політики Російської Федерації, зокрема виявлення її основних чинників, які формують агресивні дії Росії на міжнародній арені. Дослідження спрямоване на розкриття глибинних історичних, політичних, культурних та стратегічних передумов, що впливають на сучасну зовнішню політику Росії.

Виклад основного матеріалу. Зовнішня політика Російської Федерації зберігає низку визначальних характеристик, які формують її стратегічний курс, продовжуючи моделі, що склалися ще у часи Російської імперії та Радянського Союзу.

Російське керівництво, особливо за часів правління Володимира Путіна, неодноразово наголошувало на необхідності відновлення світового статусу Росії як одного з глобальних центрів сили, що прирівнюється до США та Китаю. Це прагнення посилюється невизнанням міжнародного порядку, що утвердився після завершення холодної війни. Сучасна Росія розглядає цей порядок як такий, що системно знижує її вплив на світову політику, обмежує її можливості для маневру, і, зрештою, загрожує самому існуванню її політичного режиму.

Значна частина зовнішньої політики Росії ґрунтується на внутрішніх факторах, таких як авторитарний характер її політичного режиму та специфічна стратегічна культура. Росія, з її довгою історією централізованого правління та авторитарних структур влади, продовжує діяти в межах тієї ж парадигми, де влада над сусідами і використання сили для досягнення політичних цілей є виправданими і навіть необхідними засобами. У цьому контексті зовнішня політика стає продовженням внутрішньої політики, де основна мета полягає у забезпеченні стабільності режиму та зміцненні його легітимності через акти демонстрації сили на міжнародній арені (Kofman, Rojansky, 2015).

Росія має довгу і складну історію авторитарного правління, що відображається на її політичних і зовнішньополітичних стратегічних пріоритетах. Центральна роль влади в руках однієї особи або вузького кола еліт є характерною рисою російської політичної культури протягом століть. Ця модель управління ґрунтується на глибоко вкорінених історичних, культурних і геополітичних чинниках, які не тільки визначають внутрішню структуру російської держави, але й суттєво впливають на її зовнішню політику та взаємини з іншими країнами (Kanet, 2017).

Культурні фактори також відіграють важливу роль у підтримці авторитарної системи правління в Росії. Історично склалося так, що російське суспільство схильне до прийняття сильної централізованої влади. Ця схильність посилюється православною церквою, яка завжди підтримувала правлячу еліту та пропагувала ідеї покори та лояльності до держави.

Від самого початку Московське царство, а згодом і Російська імперія, розглядали православ'я як один із ключових інструментів легітимації політичної влади. Влада православної церкви була закріплена у 1589 році, коли Московський патріархат отримав офіційне визнання Константинопольської церкви, що дало можливість стати незалежною церковною одиницею і підсилити ідеологічну автономію від інших християнських церков. Це сприяло формуванню ідеї «Третього Риму», де Москва стала спадкоємцем православної цивілізації після падіння Риму та Константинополя.

Період Петра I (1682–1725) став переломним моментом для релігії в Росії, коли вона офіційно стала інструментом державної влади. У 1721 році Петро I заснував Святійший Синод, змінивши патріарха і взявши під контроль всю церковну ієрархію. Відтоді церква стала державним інститутом, який підпорядковувався монарху, і використовувалася для зміцнення влади самодержавства.

Цей курс був продовжений і після Петра I. За часів Катерини II (1762–1796), релігійні реформи та контроль над церквою допомагали просувати імперську ідеологію. Церква підтримувала імперську експансію та колонізацію нових територій, надаючи релігійне обґрунтування політиці асиміляції та централізації. Наприклад, після приєднання Криму у 1783 році православна церква була використана для інтеграції цих територій, а хрещення татар стало важливим елементом легітимізації нового володіння.

На початку XIX століття під час правління Олександра I та Миколи I, православ'я стало ще більш інтегрованим у державну ідеологію. Микола I (1825–1855) активно підтримував концепцію «Православ'я, самодержавство, народність», яка стала фундаментом російської політичної культури на багато десятиліть. Церква не тільки зміцнювала владу монарха, але й стала основним джерелом ідеологічної підтримки для імперської політики, зокрема в контексті боротьби з наполеонівською Францією та підтримки консервативних порядків у Європі після Віденського конгресу 1815 року.

Після революції 1917 року і приходу до влади більшовиків, релігія зазнала значних переслідувань. Однак, незважаючи на декларовану атеїстичну політику радянської влади, роль православної церкви знову набрала значення під час Другої світової війни. У 1943 році Йосип Сталін дозволив відновити діяльність Російської православної церкви в обмеженому вигляді, щоб використати її як інструмент мобілізації населення для боротьби проти нацистської Німеччини. Після війни церква залишалася під державним контролем, однак продовжувала відігравати важливу роль у підтримці державної ідеології та виявленні шкідливих для системи індивідів чи груп.

З розпадом Радянського Союзу у 1991 році Російська православна церква пережила відродження і знову стала потужним інструментом державної політики. Відновлення церковної ієрархії та повернення багатьох церковних майнових прав призвели до тісної співпраці між Кремлем і Московським патріархатом. Володимир Путін, прийшовши до влади у 2000 році, продовжив традицію використання церкви для зміцнення власної політичної легітимності. Він активно підтримував церкву в її зусиллях просувати націоналістичні та імперські ідеї, підкреслюючи особливий шлях Росії і її унікальну роль у світовій політиці (Капітоненко, 2020; Stent, 2019).

У зовнішній політиці Росії релігія також відіграє важливу роль. Православ'я стало символом так званого «руського міра» – ідеї, яка використовувалася для виправдання політичного і військового втручання в Україні, Грузії та інших пострадянських країнах. Наприклад, анексія Криму у 2014 році була обґрунтована, зокрема, і релігійними мотивами, оскільки цей регіон був визнаний колискою православ'я для Русі після хрещення князя Володимира у Херсонесі. Патріарх Кирил, нинішній глава Російської православної церкви, неодноразово підтримував агресивні зовнішньополітичні кроки Кремля, наголошуючи на необхідності захисту «істинних православних цінностей» та боротьби з «моральною деградацією Заходу».

Ще одним важливим чинником, що сприяє збереженню централізованої держави в Росії, є її значне етнічне, мовне та релігійне різноманіття. Російська Федерація охоплює понад 190 національностей, серед яких – татари, чеченці, башкири, мордва, удмурти, якути, буряти, комі, а також десятки малочисельних корінних народів Півночі, Сибіру та Далекого Сходу. В окремих регіонах (зокрема в Чечні, Татарстані, Якутії) неросійське населення становить абсолютну або відчутну більшість, що породжує ризики сепаратизму та етнополітичної дестабілізації.

Історично для утримання контролю над цими різноманітними територіями та групами російська влада – як імперська, так і радянська – систематично застосовувала насильницькі методи: депортації, примусову русифікацію, обмеження релігійних практик, централізовану освіту російською мовою. Ці заходи були спрямовані на уніфікацію суспільства та зниження потенціалу регіональної ідентичності. Така політика закріпила патерн сприйняття сильної централізованої влади як необхідного механізму збереження державної єдності та стабільності.

Геополітичні фактори також є важливими у формуванні російської зовнішньої політики. Історично Росія була оточена великими державами та імперіями. Це формувало у російських правителів постійний страх за свою безпеку. У відповідь на ці загрози Росія завжди прагнула розширювати свої кордони, створюючи буферні зони, які мали б захищати її від можливих вторгнень. Ця стратегія продовжує відігравати важливу роль у зовнішній політиці Росії навіть у XXI столітті (Рудик, Бабій, 2023; Снайдер, 2018).

Російська Федерація офіційно утворилася після розпаду Радянського Союзу в 1991 році, але її державність має глибокі історичні корені, що простягаються на понад 800 років. Протягом цього часу держава неодноразово змінювала не лише свою назву, але й формувала власне національну ідентичність.

Історія Росії як централізованої держави розпочалася після багаторічного підпорядкування монгольському ярму, яке тривало близько 250 років. Після визволення від монгольського впливу, Московське царство стало на шлях формування нової державності, яка характеризувалася православною вірою, авторитарною владою, побудованою на східному автократичному зразку, та культурною ізольованістю від зовнішнього світу. Російська держава виявилася оточеною мусульманськими ханствами на сході й півдні та католицькими королівствами на заході.

Протягом історії – від періоду роздробленості Русі, Московського царства і до Російської імперії – російська держава неодноразово протистояла зовнішнім загарбникам. Ці вторгнення надходили з різних напрямків: зі сходу – монгольські орди, з півдня – мусульманські народи, із заходу та півночі – європейські держави. Ці вторгнення сформували оборонну ідентичність країни, побудовану на ідеї захисту від зовнішніх ворогів.

Російська винятковість ґрунтується в ізоляції православної Росії та вірі в те, що вона володіє даром справжньої релігійної віри. Це трактування та віра в себе були впродовж історії зміцнені успішними та в той самий час дуже дороговартісними етапами захисту Росією свого державного суверенітету. Центральним елементом російської національної ідентичності є її історична пам'ять про боротьбу за незалежність та суверенітет. Вона була сформована у війнах, які проводилися на її власній території, таких як Північна війна, війна 1812 року, Кримська війна, Перша і Друга світові війни тощо. Історична травма, яка була сформована гнітом іноземців та величезна ціна відбиття нападів призвела до того, що велику цінність для Росії представляє можливість відмови щодо дотримання якихось правил та норм, які йдуть від інших держав. Таким чином можливість незважати на позиції інших країн стає демонстрацією власної незалежності та шляхом до самоствердження (Tsygankov, 2013).

Це прагнення до суверенітету та незалежності формувало зовнішню політику Росії, де найважливішими елементами завжди були збереження статусу великої держави та гарантія власного суверенітету. Геополітичне положення Росії, що є вразливим через відсутність природних оборонних бар'єрів, також сприяло формуванню цього підходу. Для Росії ключовим питанням завжди було забезпечення своєї безпеки через створення сильної централізованої держави, здатної до ведення війни для захисту своїх інтересів. Це також сприяло посиленню ролі автократії, оскільки сильна влада вважалася єдиним засобом збереження державної стабільності та територіальної цілісності.

Коли Росія зміцнювалася і ставала сильнішою, вона виробляла своє власне унікальне бачення себе та сформувала основи своєї винятковості. Як єдина незалежна православна держава, вона вважала себе законним спадкоємцем Візантійської імперії, «Третім Римом» – справжнім центром християнства, після самого Риму та Константинополя.

На початку XVII століття завершилося правління династії Рюриковичів, і цей період в історії Росії відомий як «Смутний час». Цей період був позначений внутрішніми конфліктами, якими скористалися сусідні держави, прагнучи вторгнутися та посилити свій вплив на Росію. Цей етап став ще однією серйозною травмою. На початку XVIII століття цар Петро I розпочав радикальні реформи, які змінили традиційний архаїчний уклад країни лише за одне покоління. Ці зміни також були болісними для російського народу, проте вони привели до того, що Росія стала частиною європейської політичної системи, набувши статусу однієї з провідних держав. Після перемоги над Наполеоном у 1812–1815 роках Росія зміцнила своє становище і стала невід'ємною складовою Європейського Концерту. Вона інтегрувала українські та білоруські території, а її імперія простягалася від Балтійського моря до Тихого океану, включаючи Фінляндію, Польщу, Аляску та поширюючи вплив на Персію, Монголію і Китай. На міжнародній арені Петербург стояв на позиціях консерватизму та підтримки легітимності монархії. Однак за фасадом європеїзованої монархії існувала велика соціальна прірва між елітою і більшістю населення.

Історично російська ідентичність формувалася на рівні общин, певних місцевих звичаїв, мови, на релігійних аспектах, але вона точно не була національною. Питання національної єдності не ставало на порядку денному до кінця XVIII століття, коли виникла націоналістична інтелігенція, яка впровадила концепцію «Православ'я, самодержавство, народність». Це гасло покликане було об'єднати народ довкола держави, використовуючи релігію та вірність монархові як головні засади. Саме тоді почалися перші кроки до формування національної ідентичності, але вони були нерозривно пов'язані з лояльністю до влади та консервативними цінностями.

Розвиток національної ідентичності в Росії був значною мірою ускладнений через низький рівень індустріалізації, нестачу середнього класу та відсутність умов для початку розвитку громадянського суспільства, що було притаманне Західній Європі в той самий час. Росія залишалася феодальною державою, де кріпосне право, яке офіційно було скасоване лише в 1861 році, затримувало процес національної консолідації. Соціальна нерівність та відсутність політичних і громадянських прав ще більше посилювали прірву між освіченою елітою і неосвіченими масами. Цей розкол був

вирішальним фактором, що стримував розвиток національної свідомості і призводив до екзистенційного відчуження між елітами та широкими верствами населення.

Протягом тривалого періоду еліти були здебільшого ізольованими від населення, і це лише посилювало розрив у розумінні національної ідентичності. Масова частина населення лишалася байдужою до державних і національних питань, а основні важелі влади зосереджувалися в руках вузького кола аристократії та духовенства. Як наслідок, цей розрив між верствами суспільства став основною перешкодою для національної консолідації, залишивши російську національну ідентичність у неповному та неоднозначному стані.

Революційні події 1917 року, що збіглися з Першою світовою війною, кардинально змінили політичну структуру держави. З поваленням монархії та приходу до влади більшовицьких радикалів на чолі з Володимиром Леніним, Росія стала першою в світі комуністичною державою, що прагнула реалізувати ідею світової пролетарської революції. Цей період ознаменувався першою серйозною кризою національної ідентичності для Росії, коли етнічна та національна приналежність перестала мати велике значення, поступившись місцем класовим ідеологіям. Відбувся злам старого порядку, а більшовицька влада ліквідувала всі символи та інститути, які могли б зміцнити російську національну самосвідомість. Крах Російської імперії та її заміна на офіційно багатонаціональний СРСР позбавили росіян їхньої батьківщини шляхом придушення всіх символів та інституцій, які могли б чітко та значуще говорити з етнічним російським ядром радянської державності.

Коли надії на світову революцію згасли, Радянський Союз перенаправив свої зусилля на побудову соціалістичної системи в межах однієї країни, виступаючи в опозиції до капіталістичного світу, який залишався панівною моделлю. Ідея «соціалізму в одній країні» стала новим наративом, змінивши колишні революційні прагнення. Це призвело до укорінення менталітету «обложеної фортеці», який свої початки бере з часів Московського царства. СРСР почав бачити себе відокремленим і постійно під загрозою нападу, що збігалось з традиційним російським уявленням про ворожий зовнішній світ. Така модель світосприйняття закріпилася як базова ідеологічна парадигма, яка впливала на політичну поведінку як всередині країни, так і на міжнародній арені.

Після Другої світової війни Радянський Союз піднявся до статусу світової наддержави. Його економічна та військова міць, підкріплена володінням ядерною зброєю, значними ресурсами та потужною промисловою базою, дозволили йому зайняти місце на геополітичній арені поряд зі Сполученими Штатами. Соціалістична система та комуністична ідеологія стали протиположними до західного ліберального капіталізму. У цей період, який можна вважати апогеєм радянської могутності, СРСР був на піку свого впливу, але водночас починали проявлятися внутрішні проблеми (Кондратенко, 2017; Kanet, 2017).

Михайло Горбачов намагався реформувати радянську систему через програми гласності й перебудови, але ці спроби виявилися недостатньо ефективними. Замість зміцнення системи, вони призвели до втрати контролю над нею. У результаті, спроби реформ сприяли дезінтеграції СРСР, і в 1991 році Союз розпався.

Розпад СРСР призвів до різкого зниження впливу Росії на міжнародній арені та спровокував внутрішню політичну та економічну кризу. У 1990-х роках, під час правління Бориса Єльцина, російська держава функціонувала на тлі економічного хаосу, гіперінфляції та зростаючої корупції.

Попри існування умов для демократизації, відсутність послідовної елітної згоди, слабкість громадянського суспільства, олігархізація влади та глибока ностальгія за «величчю» СРСР сформували запит на сильну вертикаль управління. У підсумку, суспільно-політичний маятник хитнувся в бік реставрації авторитарного управління. Прихід Володимира Путіна до влади у 1999 році став відповіддю на цей запит і зафіксував найімовірніший сценарій – перехід від нестабільної демократії до стабільного авторитаризму.

З моменту свого приходу до влади, Путін поступово консолідував владу, використовуючи різні механізми контролю над політичними та економічними ресурсами країни. Він вдало скористався нестабільністю в країні, яка залишилася після розпаду СРСР, і запропонував російському суспільству новий «соціальний контракт»: політичну стабільність і економічне зростання в обмін на централізацію влади та обмеження політичних свобод. Після приходу Путіна до влади, Росія зазнала певного економічного відродження, головним чином через зростання світових цін на енергоносії, зокрема нафту і газ, які стали основними джерелами надходжень до державного бюджету. Економічний ріст дозволив Путіну утримати підтримку широких верств населення та зміцнити авторитарну модель управління. Важливою частиною цієї моделі стало підсилення ролі олігархів, які фактично контролювали основні економічні ресурси країни і отримували вигоду від політичної лояльності до режиму (Galeotti, 2019).

Після розпаду СРСР, одним із основних завдань російської зовнішньої політики стало збереження контролю над пострадянським простором. Для Росії це регіон є стратегічно важливим не

тільки через економічні та політичні фактори, а й через історичні та культурні зв'язки. Путін і його режим вважають, що втрата впливу в цьому регіоні може серйозно підірвати стабільність у самій Росії, оскільки це буде сприйнято як слабкість, що може спричинити зміни всередині країни. Розширення НАТО та Європейського Союзу на схід розглядається Кремлем як пряма загроза, оскільки це зменшує російський вплив на сусідні країни та підриває основи його зовнішньої політики.

У цьому контексті зовнішня політика Росії продовжує бути спрямованою на збереження контролю над регіонами, які вона вважає своєю «зоною привілейованих інтересів». Це виражається через спроби впливати на внутрішні та зовнішні справи сусідніх держав, що може включати як дипломатичні, так і військові заходи. Кремль часто використовує економічні важелі, такі як поставки енергоносіїв, а також політичні інструменти, включаючи підтримку проросійських політичних сил для забезпечення свого впливу в країнах пострадянського простору. Цей підхід продовжує відображати традиційну модель російської зовнішньої політики, заснованої на підозрі до західних держав та прагненні уникнути їхнього впливу на власні кордони.

Особливістю сучасної російської зовнішньої політики є її прагнення до відновлення статусу великої держави. В основі цієї політики лежить глибоке відчуття загрози, що її внутрішня стабільність може бути підірвана демократичними реформами та західними цінностями, які можуть поширитися на російське суспільство через сусідні країни.

Цей погляд на міжнародні відносини, що має коріння в історії та геополітиці, призвів до численних конфліктів і напруженості на міжнародній арені. Росія активно протистояла «кольоровим революціям» у країнах пострадянського простору, таких як Україна та Грузія, і вважала їх загрозою своєму режиму. Це відображає традиційне мислення російських еліт, які завжди бачили сусідні країни як буфер проти можливих вторгнень або впливів Заходу.

У підсумку, авторитарна модель правління в Росії є продуктом складної комбінації історичних, культурних та геополітичних факторів. Вона забезпечує стабільність в короткостроковій перспективі, але несе значні ризики для майбутнього країни, оскільки залежить від сильного лідера та придушення опозиції. Відсутність механізмів стримувань і противаг, слабкі інститути громадянського суспільства і контрольовані ЗМІ роблять систему вразливою до політичної кризи, яка може виникнути у разі зміни лідера або зовнішніх обставин.

Зовнішня політика Росії продовжує відображати ці внутрішні виклики, оскільки Кремль намагається зберегти свій вплив у пострадянському просторі та уникнути впливу західних цінностей на російське суспільство. Прагнення зберегти статус великої держави штовхає Росію до конфліктних дій, що дестабілізують міжнародну систему та призводять до загострення відносин із Заходом. На сьогоднішній день ці виклики залишаються актуальними, і зовнішня політика Росії, ймовірно, продовжуватиме бути агресивною, допоки внутрішня політична система не зазнає кардинальних змін або міжнародна система не врахує російських інтересів.

Авторитарний характер правління Путіна став центральним елементом, що формує як внутрішню, так і зовнішню політику Росії, продовжуючи історичну лінію централізації влади та експансіоністських амбіцій.

Протягом ХХІ століття Росія перетворювалася на олігархічну державу, де влада була сконцентрована в руках нечисленної еліти. Підзвітність уряду слабшала, а демократичні механізми контролю майже зникли.

Російські еліти просто використали колективні травми для легітимізації свого правління. Для пояснення феномену лідерства Путіна варто застосувати теорію соціальної ідентичності. Лідерство в такому контексті передбачає активізацію членства в групі та зв'язок лідерів із послідовниками таким чином, щоб послідовники сприймали лідера як людину, яка є «одним із них», хто «розуміє їх як групу», хто «просуває інтереси групи» і «робить їх важливими».

Кремль за часів Путіна зробив ставку на те, чим колись була Росія. Водночас, це не стратегія повернення до радянських чи імперських часів, а стратегія політичного виживання, яка ґрунтується на образах із минулого та маніпуляцією національною вразливістю. Кремль вибрав ідеї та символи, які найкраще підходять для політичного виживання існуючої політичної системи.

Крах Радянського Союзу залишив глибокий слід у російській національній самосвідомості, зокрема через втрату ідентифікації себе як лідера східнослов'янських народів. Російське суспільство зазнало глибокого шоку через те, що зв'язки з Україною та Білоруссю, які вважалися найближчими «родичами», раптово стали проблематичними. Ці країни були об'єднані з Росією спільною історією, культурними коренями, релігією та існуванням у межах однієї державної структури. Проте після розпаду Союзу ці спільні основи почали руйнуватися, що поставило під сумнів попереднє уявлення росіян про свою роль у світовій політиці та їхню національну гордість (Капітоненко, 2009; Кондратенко, 2017).

З розпадом Радянського Союзу зникла ідеологічна основа, яка спиралася на створення єдиної сім'ї соціалістичних націй. Цей крах ідеалу призвів до глибокого почуття втрати національної гордості

та цілі, що стало однією з найбільш болючих постімперських травм для російського суспільства. Відсутність певного історичного «тилу», на який росіяни могли б опиратися для побудови нової національної ідентичності та міфу, ускладнила процес формування самостійної національної держави після розпаду Радянського Союзу.

Російська ідентичність традиційно формувалася не навколо етнічних чи культурних особливостей, а на основі державності. Росіяни звикли мислити свою історію через ланцюг наступності держав: від Київської Русі через Московське царство, Російську імперію та Радянський Союз до сучасної Російської Федерації. Така державоцентрична модель сприйняття виявилася недосконалою, особливо після втрати радянської імперії. Відсутність етнічної чи національної основи для побудови нової ідентичності залишила багато невирішених питань у російському суспільстві, що призвело до кризи самоідентифікації.

Одним із ключових компонентів російського національного міфу є уявлення про те, що Україна та Білорусь є природними частинами російського світу. У цій парадигмі очікується, що ці країни мають слідувати за Росією, визнаючи її головування у всіх важливих питаннях. Відсутність такого підпорядкування з боку України та Білорусі сприймається російською елітою як загроза історичній спадкоємності та впливає на їхню реакцію в зовнішній політиці. Гнівна або поблажлива позиція, яку займає російська культурна еліта стосовно «молодших братів», демонструє постімперську травму, яка лежить в основі несприйняття сучасної незалежності цих держав. Це вказує на те, що російське суспільство ще не адаптувалося до нової реальності, де Україна та Білорусь є самостійними державами, а не складовими частинами «великої Росії».

Така позиція російської еліти свідчить про глибоку кризу, яка безпосередньо пов'язана з утратою зв'язків з історичним минулим країни. Підрив основоположного міфу про націю, втрата життєвих символів і наративів національної ідентичності створюють вакуум, який російська еліта намагається заповнити через історичні претензії на колишню велич. Джерела культурної автентичності Росії виходять із періоду Київської Русі, але більша частина цього географічного простору нині є частиною сучасних незалежних держав – України та Білорусі, які мають свої мовні та культурні ідентичності, відмінні від російської. Ця розривність у культурному спадкоємстві породжує глибоке напруження (Tsygankov 2013).

Пострадянський російський націоналізм сформував сприйняття Радянського Союзу як «Великої Росії». Розпад СРСР трактувався як національна трагедія, яка призвела до втрати цієї «великої» держави. Це фундаментальна причина триваючої кризи російської національної ідентичності. Однак розуміння того, що колишня імперія не може бути відроджена у своїй старій формі, стимулює російську еліту до пошуку нових-старих національних ідей, таких як повернення втрачених «пан-російських» територій. Ідея возз'єднання з Україною та Білоруссю – двома найближчими сусідами, яких Росія вважає частиною свого історичного простору, стає основою нової концепції російської національної місії. У цій парадигмі боротьба за Київ займає центральне місце, оскільки саме Київ є символом витоків російської державності за думкою основних сучасних візіонерів ідеології «русского міра» Володимира Путіна, Владислава Суркова, Володимира Медінського, Олександра Дугіна та ін.

Київські впливи сформували російську державу історично, інституційно та генеалогічно. Росія завжди знаходила власну ідентичність шляхом запозичення ідей, де сам процес привласнення змушував би акумулювати ресурси та сили для досягнення мети (Лоссовський 2018).

Нашадки київської династії створили Московське князівство, а згодом перетворили його у царство. Політична спадщина знайшла відповідник у церковній наступності, коли митрополит Київський оселився в Москві і змінив свій титул з «Київський та всієї Русі» на «Москви та всієї Русі». Російська держава взяла на себе роль захисника всіх східних слов'ян, що наклало глибокий слід на національну ментальність. Запозичення київських регалій відкривало можливості для формування концепції «Третього Риму», що стало основою для подальшої легітимації російської держави як наступниці Візантії. Ідея виняткової ролі Росії як спадкоємиці Київської Русі та захисника православного світу стала важливою складовою національної ідеї, яка вплинула на формування експансіоністських амбіцій російської держави.

Близькість Росії до її східнослов'янських сусідів – України та Білорусі – протягом тривалого часу затемнювала процес формування окремої російської національної ідентичності. Російське припущення про етнокультурну спадкоємність неправильно трактувало ці дві нації як місцеві варіації однієї великоруської нації, що призвело до гальмування розвитку самостійної російської ідентичності. Ця самотність постійно витіснялася аморфним уявленням про спільний простір із сусідніми східнослов'янськими націями. Лише після розпаду Радянського Союзу став можливим реальний діалог між Росією та її сусідами, але цей діалог привів до того, що Росія відмовилась визнавати Україну та Білорусь дійсно незалежними.

Ідея патерналізму, яка закріпилася в російській державній свідомості, разом із прагненням повернути контроль над власною історією, що тісно пов'язана з Україною та Білоруссю, значною

мірою впливає на поведінку Росії на міжнародній арені. Відновлення контролю над Києвом, що вважається «історичною коліскою» російської державності, стає метою, яка повинна привести Росію до відродження статусу «великої держави». Російська еліта будує цей наратив на основі основоположних міфів, символів та історичних спогадів, що формували національну свідомість протягом століть.

Вона знову становиться обложеною фортецею, боротьба за спадщину та контроль над історичною коліскою – Києвом стає сенсом, який має привести Росію до нової форми великої держави, яку можна було б назвати великою Росією. Основоположні міфи, символи, наративи та спогади Росії ніколи не були виключно власними, вони завжди були розділені з родинними, сусідніми, чи наслідуваними націями, що штовхає Росію до намагань відновити себе шляхом повернення до свого складу, якщо не всіх історичних складових, то найбільш значущих, які пов'язані із минулим розквітом (Гай-Нижник, 2017).

Ідея східнослов'янської єдності, яку Росія прирівнює до загальноросійської єдності, використовується для обґрунтування зовнішньої експансії, тоді як внутрішня консолідація та розвиток залишаються другорядними питаннями. Протягом своєї історії, і сьогодні, Росія використовує цей міф для акумулювання національної енергії та направляє її на досягнення зовнішніх цілей, замість того щоб зосередитися на внутрішніх реформах і розбудові національної ідентичності.

Росія як «уявне співтовариство», побудоване на міфах про минуле, відіграє ключову роль у формуванні її політичної культури. Історичні етапи, через які пройшла Росія, створили глибоке культурне переживання минулого, що продовжує впливати на національну ідентичність. Замість вирішення поточних проблем, таких як мовна ідентичність, народна культура і розрив між етнокультурними «рускімі» та громадянськими «росіянами», держава спрямовує свою енергію на відтворення міфу про «золоте минуле».

Висновки та результати дослідження. Дослідження конфліктогенної моделі зовнішньої політики Російської Федерації показало, що її зовнішньополітичний курс є наслідком глибоких історичних, ідеологічних та політичних процесів, які формувалися протягом століть. Російська політична культура тяжіє до авторитаризму, централізації влади та експансіонізму, що зумовлено не лише стратегічними міркуваннями, а й глибинними психополітичними наративами. Одним із ключових чинників цієї моделі є травмована колективна ідентичність.

Стратегічна культура Росії вкорінена у відчутті постійної загрози і підкріплена вірою в виняткову роль країни на міжнародній арені.

Одним із ключових елементів сучасної зовнішньої політики Росії є використання історичних міфів для виправдання експансіонізму. Російська еліта активно використовує наративи про історичну спадкоємність від Київської Русі та ідею захисту російського світу для обґрунтування агресивних дій, зокрема щодо України та Білорусі. Такий підхід дозволяє Росії створювати образ “обложеної фортеці”, де всі зовнішні виклики трактуються як загрози національній безпеці та стабільності.

Зовнішня політика Росії також тісно пов'язана з її прагненням до багатопольярного світу, де її вплив буде рівнозначним Сполученим Штатам та Китаю.

Відтак, конфліктогенна модель зовнішньої політики Російської Федерації ґрунтується на поєднанні історичних, культурних та політичних факторів.

Markov P. Key determinants of the conflict-generating model of the Russian Federation's foreign policy

This article presents a comprehensive analysis of the conflict-generating model of the Russian Federation's foreign policy, shaped by its historical experience, political culture, and strategic thinking. The primary goal of Russia's foreign policy is the restoration of its great power status, which is viewed as a key element of its national identity. Russia seeks to assert itself as one of the poles in a multipolar world, on par with the United States and China.

The article also explores Russia's strategic culture, which is deeply rooted in historical memory. Russia traditionally perceives security as attainable only through expansion and the establishment of “strategic depth” – a concept that entails maintaining control over nearby states to prevent external threats.

The analysis further examines the influence of Russia's autocratic system of governance, which has historically concentrated power in the hands of a single leader or a narrow elite. This centralization increases the risks of subjectivity and unpredictability in foreign policy decision-making. At the same time, foreign policy often serves as a tool for legitimizing internal order and consolidating the authoritarian regime.

Finally, the article investigates how the Russian elite employs historical myths and collective traumas to shape a national identity that justifies expansionist policies. The sense of exceptionalism and global

mission – reinforced by religious, cultural, and political narratives – drives Russia to act assertively in the international arena, even when such actions provoke conflicts with other states.

Key words: conflictogenic model, Russian foreign policy, autocracy, strategic culture, expansion, post-Soviet space, national security, multipolar world, buffer zones, Ukraine, identity, great power, NATO, geopolitics, imperialism.

Література:

1. Гай-Нижник, П. П. (2017). *Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення*. Київ: МП Леся. С. 53-74. URL: chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcgiclfndmkaj/http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0013294.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0
2. Капітоненко, М. Г. (2009). *Міжнародні конфлікти*. Київ: Либідь. С. 352 ISBN: 978-966-06-0492-6
3. Кондратенко О. Ю. (2017). *Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації*. Київ: ВПЦ «Київський університет». С. 369-438 URL: <https://iipiend.academia.edu/OlegKondratenko>
4. Лоссовський І. Є. (2018). Зовнішньополітична стратегія Росії щодо країн пострадянського простору як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету». *Стратегічна панорама*, 2, С. 19–30. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/download/79/81/>
5. Палій, О.А. (2022). *Збагнути Росію: Свідчення очевидців: від Геродота до Кюстіна*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. https://chtyvo.org.ua/authors/Zbirka/Zbahnuty_Rosiiu_Svidchennia_ocheyvdytsiv_vid_Herodota_do_Kiustina/
6. Рудик М., Бабій Н. (2023) Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. III Між-народна наукова конференція «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки». С. 86–89. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41091/2/MCTD_2023_Rudyk_M-Russian_aggression_against_86-90.pdf
7. Снайдер, Т. (2018). *Шлях до несвободи: Росія, Європа, Америка*. Київ: Лаурис. С. 121–170.
8. Ярмоленко В. (2023) Нова редакція концепції зовнішньої політики Росії: аналіз змісту. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-04/analiz-zmistu-novoi-redaktsii-kontseptsii-zovnishnioi-polityky-rf_04042023.pdf
9. Galeotti, M. (2019). *We need to talk about Putin: How the West gets him wrong*. Ebury Press. С. 125–137 URL: https://www.researchgate.net/publication/349714648_Mark_Galeotti_We_Need_to_Talk_about_Putin_How_the_West_Gets_Him_Wrong.
10. Giles, K. (2019). *Moscow rules: What drives Russia to confront the West*. Chatham House & Brookings Institution Press. https://www.researchgate.net/publication/370358922_Keir_Giles_Moscow_Rules_What_Drives_Russia_to_Confront_the_West
11. Kanet R. E. (2017) *The Russian Challenge to the European Security Environment*. Springer International Publishing AG. – 276 p. ISBN: 9783319507750
12. Kofman M., Rojansky M. (2015) *A Closer look at Russia's "Hybrid War"* //Wilson center Kennan Cable. No. 7 URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no7-closer-look-russiashybrid-war>
13. Motyl, A. J. (2001). *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*. New York: Columbia University Press. URL: https://www.researchgate.net/publication/275855070_Imperial_Ends_The_Decay_Collapse_and_Revival_of_Empires.
14. Tsygankov A. (2013) *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. Rowman & Littlefield Publishers,. p – 308 p. ISBN: 1442220015

Стаття надійшла до редакції 31.03.2025

Стаття рекомендована до друку 15.04.2025